

Литература

1. Брудный А.А. Бессознательные компоненты процесса понимания. "Бессознательное". – Т. 3. – Тбилиси, 1979. – С. 98.
2. Там же. – С. 98–101.
3. Альтшуллер Г.С. Творчество как точная наука. - М.: "Советское радио", 1979.
4. Тененбаум Р.Ш. Рисуночные задачи для обучения разговорному английскому языку. – Л., 1979.
5. Петренко В.Л. Психологическое исследование знания на словесном и образном уровнях: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – М., 1988. – С. 3.

З. К. Самудинова

"Кыргыз тилинин практикалык курсу" багытынын окутуучусу

Дидактикалык оюндар аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын кебин өстүрүү

Кыргыз тилин орус класстарында окутулуп жатканы менен анын методикасы калыптана электиги баарыбызга белгилүү. Бул маселе негизгилердин бири болгондуктан, мугалимдер кыйынчылыктарга дуушар болуп жатышат. Биздин оюбузча, биринчиден, кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун негизги максатын аныкташ керек. Ошол максатка жетүүнүн жолдорун издеш керек. Кожолган маселени чечүүнүн жолдорунун бири – дидактикалык оюндарды сабакта колдонуу. Анткени жогоруда айтылган ыкма натыйжалуу экендиги практик мугалимдерге да, психологдорго да, илимпоздорго да белгилүү. Ал башталгыч класстагы окуучулардын психологиялык өзгөчөлүгү менен да айкалышат. Дидактикалык оюндар бул билим берүүчү, үйрөтүүчү оюндар. Бирок аларды сөзсүз илимий негизге таянып колдонуу зарыл. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы азыр өнүгүү жолунда болгонуна байланыштуу, залкар орус методисти Л.В. Щербанын илимий эмгегине басым жасоо зарыл. Анын эмгеги бөтөн тилди окутуунун негизги максатын туура аныктап, туура багыт берген. Эгерде Л.В. Щербанын эмгегине таянсак кыргыз тилин орус класстарында окутуунун эң негизги максаты – кыргыз тилин практикалык жактан колдонуу. Ал активдүү колдонулган сөздөрдү пайдалана билүү, кепти түшүнүү жана өзүнүн оюн эркин айта билүү дегенди билдирет.

Кыргыз тилин практикалык жактан колдонуу үчүн эмне кылуу керек? Окуучуларга бейтааныш грамматикалык, лексикалык категориялар, эрежелер, алардын табиятына таандык болбогон кептик кырдаалдар окула тургандыгын мугалим дайыма эсинен чыгарбашы зарыл, мугалимдер бөтөн тилди окутуп жаткандыгын дайыма эске тутуп, кыргыз тилинин тилдик системасына терең көңүл буруп, окуучулардын эне тили менен окшош жана айырмалуу жактарын салыштырып, кыргыз тилин өзгөчө түшүндүрүшү керек. Башталгыч класста окутууда төмөнкү грамматикалык темалар: к, г, ж, ө, ү, ң там-

галары, созулма үндүүлөр, суроолуу бөлүкчө – бы, жөндөмөлөр, жак мүчөлөрү, этиптин чактары жана жандоочтор сыяктуу тилдик материалдар окуучулардын терең өздөштүрүүсүн талап кылат. Эң негизгиси бөтөн тилди окутуу эне тилин окутуудан айырмаларын билүү керек. Окуучу грамматикалык эрежени жаттабай, ал эрежени колдоно билиши, маанисин туура туюп кебинде туура пайдаланышы зарыл. Эгерде окуучу дүкөнгө барса, андан эч ким эрежени сурабайт, ал каалаган буюмдун же азык-түлүктүн канча турарын сурай алышы керек. “Керектүү тилдик кубулушту окуучу турмушунда колдонуу”¹ баарынан кыйын маселе. Төмөнкү кыйынчылыктар дидактикалык оюндар аркылуу жеңилерээк жоюлат. Андан тышкары коомдук турмушубузда кыргыз тилинин кеңири колдонбогондугу дидактикалык оюндарды пайдалануунун ролун жогорулатат, анткени көптөгөн кайталоолор кептин өнүгүүсүнө, эрежелерди туура колдоно билүүгө жол ачып, автоматизмдин пайда болушуна багыт түзөт. Ал окуучунун сүйлөп кетүүсүндөгү эң бир кыска жол болуп саналат. Окуучулар сөздөрдүн, ойлордун орус тилиндеги айтылышы менен кыргыз тилиндеги айтылышы башкача экендигин ойноп жатып өздөштүргөндүгү өтө маанилүү.

Биринчиден, Л.В. Щербанын, эң негизги лингвистикалык негиздөөсү тилдин системалык мүнөздөмөсүнөн келип чыгат, ошондуктан **бири–бирине байланышпаган тилдик эрежелер, фактылар эмес, тилдик фактылардын системасынын карама-каршылыгын жана функционалдуулугун, тилди баарлашуунун каражаты катары** окутуу талап кылынат. Окумуштуунун лингвистикалык негиздөөсү боюнча окуу процессинде окуучунун кебин өзүнчө эмес, кеп менен байланыштырып, кеп аркылуу уюштуруу керек. Мисалы, илик жөндөмөнүн мүчөсүн алалы. Бул жөндөмөнү өтүүдө сөзсүз 3-жактын -сы, -ы деген таандык мүчөсү колдонуларын да түшүндүрүү керек. Окуучулар бул жөндөмөнүн мүчөлөрүнүн функциясы – таандык маанисин билдирерин туюп, кебинде туура колдонуш керек. Сөзсүз кепти өстүрүү үчүн сабакта мугалимдер төмөндөгү диалогду колдонушат. Мисалы,

- Бул кимдин китеби?
- Бул Сашанын китеби.
- Бул кимдин дептери?
- Бул болсо Танянын дептери?

Жогорудагы диалогдорду окуганга караганда теманы өтүүдө дидактикалык оюн реалдуу кырдаалды түзүп, тил баарлашуунун каражаттарына айланат. Тилдик система катары окутуу үчүн илик жөндөмөнү талап кылчу орунду билдирген жандоочторду алалы. “Мен сүрөтчүмүн” оюнунун жүрүшү мындай. Өзүңүздүн автопортретиңизди тартыңыз. Автопортретиңизди каалагандай тартсаңыз болот. Өзүңүздүн жаныңызда, артыңызда, алдыңызда эмнени көргүңүз келсе ошону кошо тартыңыз. Мисалы, даракты, гүлдү, үйдү, жылдызды жана башка нерселерди тартсаңыз болот. Сүрөттү тартып бүткөндөн кийин жаныңызда отурган окуучуга көрсөтүңүз. Бери бириңизге мындай суроолорду берип жооп алыңыз:

- Сенин жаныңда ким же эмне турат?
- Сенин алдыңда ким же эмне турат?
- Сенин артыңда ким же эмне турат?

¹ Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. М, Высшая школа, 1974

Суроолорду берип бүткөндөн кийин, эмнени тартканыңызды, алар кайда турганын досунузга, андан кийин класска айтып бериңиз.

Бул дидактикалык оюнду колдонуу Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөсүнө жооп берет, анткени ал тилдин системалык негиздөөсүнөн келип чыгып, өзүнчө эмес, кеп аркылуу чагылдырылып, баарлашуунун каражаты катары колдонулат. Эң негизгиси окуучунун кебин өстүрөт, демек сөздөрдү практикалык жактан колдоно билүүсүнө ыңгайлуу шарт түзүлөт.

Экинчиден, Л.В.Щербанын лингвистикалык негиздөөсү лингвистиканын негизги жобосуна – **тилдин жана кеп бирдигине таянат**. Ошондуктан активдүү колдоно турган тилдик каражаттарды, тилдик материалдарды тандап алуу зарылдыгы келип чыгат. Баарлашууну камсыз кыла турган кеп бирдиги – сүйлөм. Окутуунун бардык этабы сүйлөмдүн жана сөз айкаштарынын негизинде түзүлөт. Сөз айкаштары сүйлөм үчүн куруучу материал катары колдонулат. Сабакта колдонулуучу дидактикалык оюндар да ушул лингвистикалык

негиздөөгө таянат. “Почточу” оюнун алалы. Бул оюнду этиштин учур чагын, чыгыш жөндөмдөгү таандык мүчөлүү зат атоочту өтүүдө колдонсо болот.

Оюнга алып баруучу тандалат. Ал почточу болот. Класска тыкылдатып кирип ар бир окуучу менен мындай маек түзөт.

- Тык, тык. Тык.
- Сиз кимсиз?
- Мен почточумун. Мен кат алып келдим.
- Каяктан?
- Каракол шаарынан.
- Ал жакта окуучулар кандай эс алып жатышат?
- Бийлеп жатышат.

Почточу: ойноп жатышат, ырдап жатышат, кат жазып жатышат, окуп жатышат деп айтышы ыктымал. Почточунун айтканына карата бүт окуучулар аны колдору менен көрсөтүшү керек. Эгерде бирөө көрсөтпөй калса, анда ал ырдап, макал же жаңылмач айтып бериши керек. Почточу алмашып, башка окуучу почточу болуп оюн улана берет.

Жогорудагы дидактикалык оюн окумуштуунун лингвистикалык негиздөөсүнө жооп берет, анткени активдүү колдоно турган тилдик каражаттар, тилдик материалдар тандалып алынып, пикир алышууну камсыз кыла турган сүйлөмдөр аркылуу уюшулган.

Үчүнчүдөн, Л.В. Щербанын лингвистикалык негиздөөсү **окутуунун конкреттүү дифференциациясын, башка сөз менен айтканда, татаал нерсени жөнөкөй элементерге ажыратуу аркылуу, ага байланыштуу тилдин системалык кубулуштарынын өзгөчөлүгү чагылдырат**.

Ошентип, биринчиден, кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун лингвистикалык негиздөөсү кыргыз тилин практикалык жактан колдоно билүү максатын көздөп, тилдик кубулуштарды системалуу түрдө, бири бири менен тыгыз байланышта экендигинин зарылдыгынан келип чыгат.

Экинчиден, окуу процессинде тил менен кептин ажырагыс биримдигине, биринчи кезекте кептик биримдикке – сүйлөмгө таянуу керектигине көңүл бурулат.

Үчүнчүдөн, кыргыз тилин окутууда конкреттүү ыкмалар колдонулат.

Чет тилди окутуунун методикасы негизги жобо катары “окуу процессинде тилдик материалды түшүнүп кабыл алууну (сознательное восприятие) таяныч катары”¹ эсептейт. Бул жобо кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасында да негизги болуусу зарыл. Түшүнүп кабыл алуу жолу – ырааттуу, бири-бири менен байланышкан окутуунун бөлүктөрүнөн турган жол. Адегенде окуучу тилдик материалдын маанисин түшүнөт (осмысляет), эстеп калат, андан кийин аныкталуу законченемдүүлүгүнүн негизинде колдонууга үйрөнөт, акырында күчөтүлгөн кептик машыгуулардын натыйжасында активдүү өздөштүрөт. Бул тилдик материалды түшүнүп өздөштүрүүнү практикалык жактан колдоно билүүгө ачылган жол. Тилдин грамматикасын билүү тилди колдоно билүүнү камсыз кыла албайт, активдүү кептик билгичтиктер гана сүйлөп кетүүсүнө өбөлгө түзөт. Кептик тапшырмаларды дидактикалык оюндар аркылуу өткөрүү натыйжалуу, анткени окуучуда оюн аркылуу көптөгөн кептик машыгуулардын негизинде кептик билгичтиктер калыптанат. Этиштин өткөн чагын өтүп жатканда “Ат коймой” деген оюнду колдонсо болот. Оюнга калыс шайланат. Ал оюнду баштайт. Калыс “Сенин атын...” деп өзү Билген сөздү шыбырайт. Мисалы, коен, кумурска, аюу, түлкү жана башкалар. Оюнчулар андан ары улантып өздөрү аттарды шыбырайт. Ат коюу бүткөндө, калыс өзү ат койгон оюнчудан баштап калгандарына түрдүү суроолорду берет.

Мисалы, Сен кечээ ким менен киного бардың?

– Мен кечээ аюу менен киного бардым. (Окуучу ага шыбырап айтылган атын кошо айтып жооп бериши керек).

Мындай жооптор болушу ыктымал.

– Сен ким менен ойнодуң?

– Мен түлкү менен ойнодум.

Ойногон окуучу күлбөй жооп бериши керек.

Дидактикалык оюндар активдүү кептик практика аркылуу кептик билгичтиктерди калыптандырат. Жогорудагы оюн окуучулардын кебинде этиштин өткөн чагын туура туура колдонууга үйрөтөт. Андан тышкары ал угат, сүйлөйт. Окуучулар үгүп жана сүйлөп тилдик материалды түшүнүп кабыл алат. Кептик ишкердүүлүк угуудан, сүйлөөдөн, жазуудан жана окуудан түзүлөт. Дидактикалык оюндар кептик ишмердүүлүктүн бардык бөлүктөрүн эсепке алып, жазууну да, окууну да колдонушу керек, анткени алар кепти өстүрөт. Суроолуу бөлүкчө – быны окутууда “Билбей туруп жооп жаз” деген оюнду колдонсо болот. Бул оюндун шарты мындай: биринчи окуучу түрдүү суроолуу сүйлөмдөрдү жазуусу керек. Ал суроону карабай жанында отурган шериги жооп жазат. Эгерде суроо менен жооптун мааниси дал келсе, анда ал жуп упай алып жеңет. Жогоруда айтылгандай бул оюнда да окуучу жазат жана окуйт.

Бул түшүнүп конструкциялоодон жана кепте колдонулуучу формаларды талдоодон көптөгөн окуу-кептик көнүгүүлөр аркылуу кыргыз тилинде эркин сүйлөп кетүүчү жол. Бул жолдо конструкциялоо жана талдоо керектиги жокко эсе, анткени көптөгөн машыгуулар аркылуу окуучунун кеби автоматташтырылат. Дидактикалык оюндар окуучунун эркин сүйлөп кетүүсүнө ыңгайлуу шарт түзөт. Ал окуу процессинде угууга же көрүүгө – түшүнүүгө – өздөштүрүүгө – үйрөнүүгө – колдонууга оңтойлуу шарт түзөт.

¹ Беляев Б. В. О применении принципа сознательности в обучении иностранному языку – В кн. Психология в обучении иностранному языку – М., 1967

Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда биринчи орунда теория эмес, кептик ишкердүүлүк турарын дайыма эске тутуу зарыл. Кеп көнүгүүлөрү менен грамматикалык материал сабакта канча колдонулушу керек деген суроого орус окумуштуусу Л.К.Рожкова мындай жооп берет: “Теория, грамматикалык эрежелер практикалык ишмердүүлүктүн пайдубалын түзөт. Окутуунун натыйжалуу системасынын шартын теория менен практиканын негизделген 1-3 пропорциясы түзөт.”¹ Демек, практикалык кепке үйрөтүү иштери 3 эсе көп болушу керек.

Кепти өздөштүрүүнүн психологиялык мыйзамченемдүүлүктөрү окуу процессине коммуникативдүү-баарлашуу мүнөзүн берүүнү талап кылат. Ошондуктан кыргыз тили сабактарында негизги ролду эң жогорку деңгээлде баарлашуунун милдетине жооп берген формалардын болушу өтө зарыл. Бардыгыбызга белгилүү грамматикасыз окуучулар сүйлөй албайт. Бирок, биздин окуу китептерибиздеги грамматика эмес, анткени бөтөн тилди окутууда грамматика сабактардын негизин түзбөйт. Окуу китептеринде туура эмес берилген тапшырмалар эрежелерди, тексттерди, диалогдорду жаттого түртөт. Ошондуктан ал өзүнүн милдетин аткара албашы мүмкүн. Бөтөн тилди окутууда окуучулар “грамматиканы алганда грамматикалык формалардын мүчөлөрүн бат эле таанып алуусуна” (1) үйрөтүү негизги максат болушу керек. Окуучулар формалардын функцияларын жана кыргыз тилиндеги мүчөлөрдүн маанилерин билиши керек. Мисалы, -га мүчөсү багытты билдирерин окуучулар ачык-айкын түшүнүп, сүйлөм түзүүдө -га мүчөсүн туура колдонушу керек. Кыргыз тилинде мүчөлөрдүн жана кеп курамдарынын маанилери өтө керектүү. Кыргыз тилинде мүчө сөздүн ролун аткара алат. Түрдүү лексико-грамматикалык оюндар мүчөлөрдү өздөштүрүүгө жардам берүүсү керек. Барыш жана чыгыш жөндөмөлөрүнүн мүчөсүн туура колдонуу үчүн “Паровоз” деген дидактикалык оюнду колдонуу пайдалуу. Окуучулар паровозго окшоп бири – биринин артынан белинен кармашып чиркешип турушат. Бул жөнөкөй поезд эмес, бул кызыктуу поезд, анткени ал баш жагынан эмес арт жагынан айдалат. Артындагы окуучу каякка айтса, паровоз ошол жакка барат. Класстын ар кайсы жеринде түрдүү сөздөр жазылып турат. Мисалы, Жалал-Абад, оорукана, борбордук аянт, Нарын, Каракол, Ош, дүкөн. Окуучулар машинисттен сурашат:

- Биз каякка барабыз?
- Биз ооруканага барабыз, – деп жооп берет машинист.
- Биз кайдан келдик? – деп сурайт окуучулар.
- Биз ооруканадан келдик, – деп жооп берет машинист.

Тилди практикалык жактан өздөштүрүү үчүн тил каражаттарын, эрежелерди билүү, аларды кебинде колдонуу али аздык кылат, баарлашууда автоматташтырылып колдонуу керек экендигин чет тилдерди окутуунун методисттери белгилеп кетишкен. Жогорку айтылган сөздөрдөн тилдик каражаттарды эске сактап калуу, аны бекемдөө иштери гана эмес, алган билимдерин кебинде автоматташтыруу да керектиги өтө маанилүү. Лексико-грамматикалык, кептик, кырдаалдык дидактикалык оюндар алган билимдерин, мүчөлөрдүн функциясын эсте сактап калып, бекемдеп, автоматизмге жеткирип окуучунун эркин сүйлөп кетүүсүнө ыңгайлуу шарт түзүүсү керек.

“Сенин ден-соолугуң кандай? Саат канча болду?” деген сүйлөмдөр жатталган фраза аркылуу гана куралбайт, ал чыгармачылдык менен түзүлгөн кептик актылардан турат. Эмне үчүн мен Айнаштыкы деп айтам, балким, Венераныкы, меники, атамдыкы, мектептики деген мурда уккан формаларды жөн эле кайталап жаткандырым? Менин

¹ Рожкова Л.К. К лингвистическим основам преподавания русского языка иностранцам – МГУ, 1983

оюмча, бул жерде жөн эле формаларды кайталоо эмес бул жерде лингвистикалык тажрыйба жөнүндө сөз болуп жатат. Окшоштуруп жаңы сөздөрдү түзүүгө дидактикалык оюндарды өткөрүүдө көңүл буруу керек. Лингвистикалык тажрыйба окуучунун туура сүйлөп кетүүсүнө жардам берет. Мындай жагдайда “Бакчы” деген оюнду ойноо максатка ылайыктуу болот. Ал оюнда зат атоочтун табыш жөндөмөсүнүн мүчөлөрүн туура түзүүгө, демек, окуучунун лингвистикалык тажрыйбасынын өнүгүшүнө көмөктөшөрү шексиз. Бул оюндун жүрүшү мындай. “Оюнга калыс шайланат. Ал бакчы деп аталат. Калыс бүт оюнчуларга жемиш, гүл, өсүмдүктүрдүн атын коюп чыгат. Мисалы, өрүк, алма, гүлкайыр, жоогазын, алча жана башка аттарды коет. Андан кийин калыс:

– Бак аралап жүрүп көрүп калдым өрүктү, – дейт.

Өрүк чочугандай болуп,

– Ой! – деп жооп берет.

Калыс минтип суроо берет.

– Сага эмне болду, Өрүк?

Өрүк болсо тез жооп бериши керек.

– Жоогазынды көргүм келет.

Эгерде оюнчулар коюлгандан бөлөк атты айтса, анда ал оюндан чыгат. Оюндан чыккан окуучу калыска өзүнүн белгиси катары өздүк буюмдарынан берет. Мисалы, калем сабын, китебин, жүз аарчысын, чөнтөк дептерчесин. Андан кийин калыс жаңылбай калган оюнчуну тескери каратып отургузуп мындай суроолорду берет:

– Бул окуучу эмне кылсын?

Анда жаңылбаган оюнчу түрдүү буйруктарды берет. Мисалы, ырдап берсин, бийлеп берсин, суу алып келсин. Оюнчу тапшырманы аткаргандан кийин өткөн чактын мүчөсүн туура колдонуп, минтип айтышы керек:

– Мен ырдап бердим.

– Мен бийлеп бердим.

– Мен суу алып келип бердим.

Кийинки оюнда туура жооп берген, жаңылбаган окуучу калыс болот.¹

Эгерде окуучулардын сөз байлыгы тайкы болсо, жогоруда айтылган дидактикалык оюнду окуучулар ойной албайт. Сөздөр куруучу материал сыяктуу. Сөздөрдү аз билген окуучу сүйлөй албоосу шексиз. Сөздөрдүн котормосун билип, уккандан кийин, эсинде сактап, кебинде көп жолу кайталангандан кийин гана ал окуучу тарабынан активдүү пайдаланылат. Ошол үчүн лексикалык дидактикалык оюндарды колдонуу керек. Сабакта мындай оюндарды өткөрсө болот. Ал “Учту-учту” деген оюн. Ал кыргыз эл оюну. Окуучулардын бири “учту-учту, учту-учту – карга учту”, – деп эки колун көтөрөт. Ошентип оюнду баштаган оюнчу учуучу канаттуулардын, учпай турган жаныбарлардын, башка заттардын аттарын атап “учту-учту” деген сөздү эки колун көтөрүп кайталай берет. Эгерде учуучу куштун же башка уча ала турган нерсенин атын атаса, окуучулар учат дегенин далилдеп колдорун бийик көтөрүшөт. Учпоочу заттын атын атаса, анда учпайт дегенсип колдорун көтөрүшпөйт. Учпай турган заттын атын атаганда оюнчулардын арасынан бири колун көтөрүп жиберсе, анда ал ырдап же макал айтып бериши керек.

“Балдар оюну” да абдан кызыктуу. Окуучулар кол кармашып тегерете турушат. “Сонун балдар оюну, оюндардын мыктысы бир деймин, эки деймин, үч деймин, тынчтык

¹ Токторбаев С – Өспүрүмдөр оюну – Б., 1991

үчүн деймин!”, – деп бардык окуучулар көздөрүн жуумп туруп калышат. Окуучу күлбөшү керек. Башка сандарды айтса да болот. Ойногон сайын ар кандай сандарды айтыш керек.

Бул оюндар окуучулардын сөз байлыгын кеңейтип, кебин байытат.

Башталгыч класстарда микродиалог, микромонолог сөзсүз колдонулушу керек. Окуучулар үчүн өтө кызыктуу тамашаны камтыган микромонолог, диалог, полилогдор сабакка өзгөчө маанай тартуулайт. Алар үй-бүлөсү, өзү, достору жөнүндө болушу ыктымал. Диалог-сураныч, диалог-өтүнүч, диалог-мүнөздөмө, диалог-каалоолор сабактын грамматикалык жана лексикалык темасына ылайыкталып кириши керек. Мындай дидактикалык оюндардын түрүн “таксист” деген оюн кирет. Таксистке бир же эки окуучу келип маек түзөт. Ал сөзсүз өтүнүчтү билдирүүчү -чы мүчөсүн жана этиштин терс формасын колдонуш керек.

Диалогу же полилогу мындай болушу мүмкүн:

- Байке, сиз 8-кичирайонго барасызбы?
- Жок, барбайм.
- Байке, Ош базарына алып барыңызчы?
- Ал жакка барбайм.
- Каякка барасыз?
- Автобекетке.

Дидактикалык оюндарды колдонууда жалаң эле окуу, сүйлөө негизги орунду ээлебеш керек. Угулган сөз окулган сөздөн да батыраак унутулат, ошондуктан адамдын көрүү жана мотордук кабыл алуусуна да таяныш керек. Сабакта жазууну талап кылган оюндар колдонулушу зарыл. Оюнда адамдын көзү да, кулагы да, колу да иштеши керек. Ал эмес дидактикалык оюндагы кыймыл-аракет да кыргыз тилин тереңирээк билүүсүнө жардам берет, анткени эсте сактап калуу жөндөмүн күчөтөт.

Сүйлөө, түшүнүү процесси биологиялык кубулуш болсо да, коомдук турмуштун шартында социалдык кубулуш. Кыргыз тилинин абалы коомдун турмушу менен тыгыз байланышта. Азыркы учурда кыргыз тилин окууга эч кандай кызыкчылык жок, анткени кабыл алынган мамлекеттик тил жөнүндө мыйзам кагаз бетинде гана экени белгилүү. Ушул себеп кыргыз тилин окутууда кыйла кыйынчылыктарды туудурат, ошондуктан орус класстарында дидактикалык оюндарды сабакта колдонуу өтө керек жана натыйжалуу.

Кепти баарлашуунун эң негизги фактору бул коммуникативдүү-таанып билүү жана ар бир окуучунун баарлашууга кызыгуусу. Кыргыз тилин окутуу баарлашуунун каражаты катары шарттуу мүнөзгө ээ. Окуучу кыргыз тилинде сүйлөөнү каалап, ал эми анын натыйжасына кызыгууну талап кылган каражаттарды жана мотивациялык ыктарды окутуучу табуусу керек. “Башталгыч этапта эң күчтүү мотивациялык күч – бул ролдук оюндар, анткени алар жасалма эмес кызыгууну туудуруп, окуучулардын кеби чыныгы мотивация катары кабыл алынат.”¹ Демек, дидактикалык оюндар окуучулардын кебин өстүрүүнүн мотивациялык сферасынын негизги фактору.

И.А. Зимняянын айтуусу боюнча “Если в процессе обучения говорению на иностранном языке ученик не испытывает потребности говорить, то это не создает готовность, что в свою очередь не создает установки, актуализацию иноязычных средств.” Демек, окуучу сүйлөөгө муктаж болуусу зарыл. “Сыйкырдуу сандык” деген оюнду 4-класста өткөрсө болот. Бул оюндун жүрүшү мындай. Окуучулар сандыктан жер-жемиштердин,

¹ Шатилов. Методика обучения немецкому языку в средней школе, М, 1986

жашылчалардын сүрөттөрүнүн ичинен бирөөнү алып, ошол сүрөт жөнүндө айтып бериши керек. Мисалы, *бул бадыраң Мен бадыраң жөнүндө айтып берейин Бадырандын түсү жашыл, формасы сүйрү Ал огороддо өсөт Мен бадыраңды абдан жакшы көрөм*

Тилди билүү – бул автоматташтырылган көндүмдөрдү өнүктүрүү, чыгармачылык кептик билгичтиктерге жана тилди сезүүсүнө багытталган ишкердүүлүк. Дидактикалык оюндар билим алуунун каражаты. Аны колдонууда жогорудагы окумуштуулардын пикирине таянып, кыргыз тили сабагында кыргыз тилинин кубулуштарын өздөштүрүүгө, грамматикалык кеп курамдарын колдонуп конструкциялоого, кептик байланыш түзүүгө окуучуларды багытташ керек. Ар бир сабактын милдети – коюлган максатка багыттоо. Коюлган максатка жетүү үчүн ар кандай ыкмаларды, методдорду пайдаланса болот. Дидактикалык оюнду сабакта өткөрүүдө эң негизгиси оюн атмосферасын түзүп, анын эмоционалдуу, көңүлдүү болушуна аракет жасоо керек, анткени оюн менен мугалимдин кайдыгер мамилеси эч качан шайкеш келбейт. Суз сабактар окуучулардын эч качан кыргыз тилине болгон кызыгуусун арттырбайт. Тил үйрөнүү менен эле окуучунун сүйлөп кетүүсү мүмкүн эмес. Дидактикалык оюндагы жасалма коммуникация – бул туңгуюкка салынган көпүрө. Чынында эле окуучулар микросахналаштырууларды жана ролдук оюндарды ойноп жатып, мисалы, тиши ооруган коркок баланын тиш доктурга келгендеги маегин түзүп жатып окуучу кыргыз тилинин ичине сунгуп кирип кетүүсүнө эң бир ыңгайлуу шарт түзөт. Кыргыз тилин окутууга өтө керек болгон окуучунун акылын гана эмес анын эмоциясын да ээлеши өтө маанилүү. Мында окуучунун ар бир сөзү сезими менен кабыл алынат. Кызыктуу кырдаалдар түрдүү дидактикалык оюндар эмоционалык мамилеге түрткү берет. Коммуникация жана оюн кырдаалы чыныгы кеп баарлашуусуна жетелейт. Дидактикалык оюнга шайыр-шаттык, окуучуларды чарчатпоо касиеттери башталгыч класстагы окуучуларга өтө пайдалуу жана натыйжалуу. Мисалы, жатыш жөндөмөнү өтүүдө “Ким кайда?” деген дидактикалык оюнду колдонсо болот. Мында ар бир окуучуга кыргыз тилинде жазылган ар кандай сөздөр берилет. Мисалы, дүкөн, китепкана, театр, оорукана жана башкалар. Окуучулардын барар жери берилген сөзүнө карата айтылышы керек. Алар сөздөрүн бардыгына көрсөтүп турушат. Эки окуучу чыгып мындай маек түзөт:

- Аня, Максим кайда?
- Максим дүкөндө
- Олячы?
- Оля дагы дүкөндө
- Аня, Саша да дүкөндөбү?
- Жок, ал театрда

Бул оюнду уласа да болот. Ар бир окуучуга транспорттун ар кандай түрлөрүнүн сүрөттөрүн берип, мындай суроо койсо болот:

- Аня, Максим дүкөнгө эмне менен кетти?
- Максим дүкөнгө жөө кетти.
- Олячы?
- Оля дүкөнгө велосипед менен кетти.
- Саша да велосипед менен дүкөнгө кеттиби?
- Жок, ал театрда троллейбус менен кетти.

Жогорку оюнда окуучулар жатыш жөндөмөнүн мүчөсүн жана ким кайсы транспортто жүрөрүн туура айтууга үйрөнөт. Бул оюнду минтип улап кетсе да абдан жакшы. Класстын бурчтарына Бишкектин ар кандай кооз, административдик, маданий жайла-

рынын аттары жазылып турат Мисалы, Алатоо аянты, Ош базары, Кыргыз драмалык театры жана башка жерлер. Гид шайланат, ал күн мурун даярданышы керек. Класстагы окуучулар гидге ар кандай суроолорду берсе болот

Ушундай оюндар активдүү кептик машыгууларга, окуучулардын оозеки кебин өстүрүүсүнө түрткү берет. Дидактикалык оюндарды колдонгондо сөзсүз буларга көңүл буруу керек.

- а) Кепте өтүлгөн кеп курамдардын, мүчөлөрдүн маанисинин туура пайдаланышына,
- б) Айтылган кептин логикалык туура түзүлүшүнө,
- в) Суроого бат, туура жооп берилишине, башкача сөз менен айтканда окуучунун реакциясынын тездигине,
- г) Тыбыштардын туура айтылышына,

Кыргыз тилин бөтөн тили катары окутуунун башталгыч этабында дидактикалык оюндарды тандоодо терең ойлоо зарыл, анткени ар бир сөз, ар бир кеп курамы жана сөздөрдүн мүчөсү негизги жана бекемдөөчү ролду ойнойт.

Ошентип башталгыч класстарда кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасында сөзгө түшүнүп кебинде колдоно билүү ыкмасын эң негизги ыкма катары колдонуу керек. Окутуунун системасы баарлашуунун каражаты катары активдүү пайдалануусуна, ошого ылайык окуучулардын кыргызча кебин өстүрүүсүнө туура келген функционалдык грамматикасына таянуу зарыл.

Колдонулган адабияттар

- 1 Шерба Л В Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики – М Высшая школа, 1967
- 2 Беляев Б В О применении принципа сознательности в обучении иностранному языку Психология в обучении иностранному языку – М, 1967
- 3 Рожкова Л К К лингвистическим основам преподавания русского языка иностранцам – М МГУ, 1983
- 4 Токторбаев С Өспүрүмдөрдүн окуу – Б, 1991
- 5 Шатилов С Ф Методика обучения немецкому языку в средней школе – М Высшая школа, 1986

А. И. Сарыгулова,

*кандидат филологических наук,
ассоциированный профессор программы “Русский язык”*

Место и роль курса “Деловое письмо” в профессиональной подготовке студентов

Нынешнее поколение студентов – это юноши и девушки, чье сознание и мышление формируются в сложное время. время перелома, время социальных, экономических и политических перемен, время отказа от устоявшегося и поиска нового, время